

KLAIPĖDOS PRIJUNGIMAS PRIE LIETUVOS 1923 M.: DOKUMENTINIAI LIUDIJIMAI

Zenonas Butkus

Šiame tekste skelbiami dokumentai, atspindintys Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos tarptautines sąlygas 1923 m., daugiausia surasti bei surinkti Rusijos ir Vokietijos archyvuose. Tik keletas šaltinių perspausdinami iš jau skelbtų dokumentų rinkinių, kurie skirti minėtų dviejų didžiųjų valstybių užsienio politikos istorijai.

Pateikiami dokumentai liudija, kad dvi didžiosios Lietuvos kaimynės – Vokietija ir SSRS – turėjo Klaipėdoje savų interesų. Jų paisydamos jos neprieštaravo, kad Lietuva 1923 m. prisijungtų Klaipėdos kraštą. Bent jau Vokietija tikrai galėjo sutrukdyti Lietuvai tai padaryti, nes ji tebeturėjo Klaipėdos krašte nemažą įtaką ir gerai žinojo, jog Lietuva rengiasi panaudoti jėgą. Kad Lietuva permeta į Klaipėdą perrengtus karinius būrius per Latvijos teritoriją, Vokietijai, be kita ko, pranešė ir Latvijos užsienio reikalų ministras Zygfrydas Anna Mejerovicas (žr. 5 dok.).

Tiek Vokietijai, tiek SSRS 1923 m. buvo paranku, kad Klaipėda atitektų Lietuvai, nes šitaip iš šio regiono buvo išstumti prancūzai, iki tol valdę Klaipėdą. Ir viena, ir kita didžiosios Lietuvos kaimynės nenorėjo, kad čia įsigalėtų Prancūzija, ir ypač jos sąjungininkė Lenkija. Vokietijai dar patiko, kad buvo pasipriešinta Prancūzijai, ką tik okupavusiai Rūro kraštą.

Diplomatiniuose pokalbiuose tie interesai, aišku, nebuvo atskleidžiami. Jie dažnai buvo maskuojami. Vokietijos politikai, pavyzdžiui, Lenkijos diplomatomis aiškino, neva vokiečiai, kaip ir prancūzai, nesą suinteresuoti, kad Klaipėda atitektų Lietuvai (žr. 4 dok.).

Tuo tarpu Vokietijos, ir ypač SSRS, veiksmai rodo, kad jos stengėsi neleisti Lenkijai sutrukdyti Lietuvai prisijungti Klaipėdą. Skelbiamas 1923 m. sausio 18 d. Politbiuro (faktiškai aukščiausias sovietų valdžios organas) protokolai (8 dok.) liudija, jog Raudonajai armijai buvo duotas nurodymas sutelkti jėgas netoli Lenkijos sienos. Šitaip jai buvo pagrasinta – ji buvo įspėta nesigriebti prieš Lietuvą jėgos, leisti jai prisijungti Klaipėdą. Patys tuometiniai Lietuvos vadovai tokios sovietų paslaugos prašė (žr. 11 dok.).

Sovietų parama Lietuvai Klaipėdos klausimu jokių būdu nebuvo nesavanaudiška. Už menkiausią žingsnelį reikalauta paklusnumo, įvairiausių kompensacijų. Lietuva kaip tik ir buvo remiama todėl, kad ji priešinosi Vakarų valstybių politikai. Būtent ta aplinkybė sovietai norėjo pasinaudoti. Jie siekė palaikyti ir sustiprinti Lietuvos ginčą su Antante dėl Klaipėdos. Šitaip stengtasi susilpninti Vakarų valstybių pozicijas, pakenkti jų autoritetui. Siūsdama specialius pasiuntinius į Lietuvą ir į pačią Klaipėdą, Maskva mėgino savo pagalbą paversti globa, mėgino paveikti, koreguoti Lietuvos užsienio politiką. Norėta, kad Lietuva dėl Klaipėdos statuso susitartų ne su Ambasadorių konferencija, ne su Vakarų valstybėmis, o su SSRS ir Vokietija ar net Amerika.

Tokiomis sąlygomis Lietuvai sunkiai sekėsi išlaikyti savarankiškumo egzaminą. Ji bandė laviruoti tarp Vakarų valstybių ir SSRS. Kai kurie dokumentai rodytų, jog sovietų diplomatai gal buvo per arti prisileidžiami, imdavo net šeiminkauti Lietuvos diplomatinėje virtuvėje. Jie tarpais galėjo koreguoti Lietuvos diplomatinis dokumentus, siunčiamus Vakarų valstybėms.

Vis dėlto, atrodo, jog Ernesto Galvanausko vyriausybė, kiek susvyravusi, išlaikė valdžios vadeles savo rankose. Sovietams tai, aišku, nepatiko. Jie atsisakė suteikti Lietuvai ginklų, atsisakė juridškai pripažinti Klaipėdos prijungimą prie Lietuvos, nepripažino Klaipėdos konvencijos bei statuto. Visiškai pakludama sovietams Lietuva negalėjo tikėtis visko gauti. Būdamas paklusnesnė nebent galėjo gauti prašomų ginklų, palankesnės pozicijos vienu ar kitu tarptautinės politikos klausimu.

simu. Tačiau jokių atvejų sovietai nesiruošė Klaipėdos juridškai galutinai pripažinti Lietuvai. Mat jų pagrindinė sąjungininkė buvo Vokietija. Su ja jie nuolat derino politiką Klaipėdos klausimu. Kad ir kaip Lietuva būtų nusilenkusi Maskvai, nebūtų iš jos išgavusi Klaipėdos pripažinimo. Vokietijos barjero sovietai nebūtų peržengę, nes jie paisė jos pozicijos, o Vokietija nieku gyvu nepripažino Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos.

Lietuvos suartėjimas su sovietais Klaipėdos prijungimo metu smarkiai atsiliepė Lietuvos vidaus politikai. Lietuvos opozicinėms partijoms, pirmiausia tautininkams, atrodė, jog Galvanausko vyriausybė nepakankamai pasikliauja sovietų parama, nėra ryžtinga, pernelyg laviruoja tarp Rytų ir Vakarų. Kai kuriems Šaulių sąjungos vadovams, matyt, atrodė, jog Maskvai padedant Klaipėdos scenarijų galima būtų pakartoti ir Vilniaus krašte. Daugiausia dėl to, atrodė, galima ypač rizikuoti – pradėti su sovietais artimai bendradarbiauti, netgi ir karinėje srityje.

Nežinia, kaip į tokią idėją žiūrėjo A. Smetona ir A. Voldemaras, bet, atrodo, jai neprieštaravo. Sovietų parama Klaipėdos klausimu ir E. Galvanausko nenoras beatodairiškai ja remtis tapo tuo pirminiu impulsu, kuris išprovokavo tautininkų lyderiams mintį ryžtis perversmui. Todėl čia ir skelbiami keli dokumentai, kur ta mintis gimsta. Jie gali pasirodyti su Klaipėdos prijungimu iš pirmo žvilgsnio tiesiogiai nesusiję, bet tik iš pirmo žvilgsnio – perversmo mintis gimsta to prijungimo situacijoje.

Šiame tekste dokumentus stengiasi pateikti populiariai, smulkmeniškai jų nekomentuojant. Šaltiniai paliekami skaitytojų kompetencijai. Skelbiamos tik poros dokumentų kopijos, kiti perspausdinami.

Savaime suprantama, pateiktų dokumentų turinys vertintinas kritiškai. Ne vienas diplomatas pranešimuose, ataskaitose stengdavosi pasigirti, sureikšminti savo veiksmų ar žodžių poveikį oponentams. Vis dėlto tuomet jausta didžiulė atsakomybė, ką nors išgalvoti ar pasakyti netiesą buvo neįprasta ir nepaprastai pavojinga.

Dokumentai

1. RSFSR vyriausybės nota Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos vyriausybėms

1922 m. gruodžio 22 d. Nr. 1423

Rusijos vyriausybės žiniomis, Ambasadorių konferencija Paryžiuje artimiausiu metu numato imtis galutinai sureguliuoti Klaipėdos¹ klausimą.

Minėtos teritorijos likimas ekonomine prasme glaudžiai susijęs su Rusijos ir Baltarusijos Sovietų Respublikomis, tad jų ekonominiam gyvenimui tai turi ypatingą svarbą. Užtenka nurodyti, kad minėtų respublikų miškų ūkis smarkiai priklauso nuo deramai sureguliuoto susisiekimo vandens keliais, taip pat nuo Klaipėdos uosto, kuris yra vienas iš pagrindinių Rusijos eksporto realizacijos rinkų.

Taigi bet koks Klaipėdos klausimo teritorijos sprendimas tiesiogiai nedalyvaujant Rusijos ir Baltarusijos Sovietų Respublikoms prilygtų sąmoningam jų nušalinimui nuo reikalų, neatskiriama susijusių su jų valstybiniais interesais, ir galėtų būti traktuojamas kaip neginčytinas šių respublikų teisių pažeidimas.

Dėl to Rusijos ir Baltarusijos vyriausybės yra įsitikinusios, kad turi teisę reikalauti, jog jų atstovai būtų įleisti ir dalyvautų svarstant bei sprendžiant Klaipėdos likimo klausimus. Kartu Rusijos Sovietų vyriausybė tiek savo vardu, tiek įgaliota Baltarusijos Sovietų Respublikos laiko savo pareiga pareikšti, kad anksčiau paminėtos valstybės nepripažins jokio Klaipėdos klausimo sprendimo, jei jis bus priimtas joms nedalyvaujant ir neatsižvelgiant į jų interesus.

Panašūs sprendimai šioms valstybėms neturės jokios juridinės galios ir netaps nei galutiniais, nei tvirti.

Laikinais einantis Užsienio reikalų liaudies komisaro pareigas
Litvinovas

Документы внешней политики СССР. Москва, 1962. Т. 6. С. 110 – 111.

2. SSRS pasiuntinio Lietuvoje pavaduotojo Matuševskio tarnybinis raštas Užsienio reikalų liaudies komisariato (URLK) kolegijos nariui Jokūbui Stanislavovičiui Ganeckiui

1923 m. sausio 6 d.

[...] Mūsų nota dėl Klaipėdos buvo labai veiksminga. [...] Lietuvos delegacijai, dalyvavusiai Maskvos konferencijoje², suteiktos viltys gauti mūsų paramą, ir pagalba bei mūsų nota – tai tiesiog aukso lietus, sukėlęs Lietuvai nepaprastą įkvėpimą. Ji tiesiog pajuto šviežio kraujo antplūdį smegenyse [...].

Matuševskis

Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas (toliau – RFUPA). F. 0151. Ap. 9. Segtuvas 9. B. 1. L. 245 – 248.

**3. Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Valstybės sekretoriaus
Freiherr von Maltzано pranešimas**

Slaptai

Berlynas,
1923 m. sausio 11 d.

Pranešimas

Rusijos reikalų patikėtinis ponas Bratmann-Brodovskis šiandien atskubėjo pas mane ir man pranešė:

Rusijos vyriausybė jį įgaliojusi mane asmeniškai patikinti, kad Rusija šiais sunkiais laikais visiškai palaiko Vokietiją, jai simpatizuoja [...].

Aš paklausiau pono Brodovskio, ar jis girdėjo apie kokius nors lenkų ketinimus ką nors daryti Aukštutinėje Silezijoje ar Rytų Prūsijoje; jis tai paneigė. Jo informacijos tarnyba yra patikima, todėl jis būtų apie tai ką nors girdėjęs. Aš taip pat paminėjau, kad neramumai Rytuose, ypač lenkų kėsینimasis į vokiečių žemes, sukomplikuotą visą Europos padėtį; vėliau dar pridūriau, jog tai sukliudytų Rusijos siekiams sureguliuoti santykius su Lenkija ir Rumunija. Ponas Brodovskis prasi-tarė, kad Rusijai reikėtų mažiausiai trejų metų ekonomikai atkurti, todėl ji, kaip ir Vokietija, yra labiausiai suinteresuota, kad nekiltų jokių tarptautinių komplikacijų bent tol, kol šios abi valstybės sustiprės ekonomiškai. Rusija bet kuriuo atveju vengs visko, kas galėtų sukelti komplikacijų, pa-kenksiančių abiejų šalių interesams.

Aš užsiminiau apie Lietuvos aspiracijas Klaipėdoje ir paprašiau Brodovskio man visiškai atvirai pasakyti, ar Rusija nepaskatino lietuvių šiam žingsniui. Brodovskis kategoriškai tai paneigė, sakydamas, kad Rusija karine prasme yra nepajėgi paremti tokio pobūdžio lietuvių veiksmų. Pasak jo, lietuvių žygis į Klaipėdą yra lietuvių šovinistų darbas. Sekta Vilnių užgrobusių lenkų pavyzdžiu.

Aš nuoširdžiai padėkojau ponui Brodovskiui už pranešimą ir paprašiau perduoti šią padėką jo vyriausybei.

Maltzanas

Akten zur deutschen auswärtigen Politik. Serie A. Göttingen, 1989. Bd. 7. S. 47 – 48.

4. Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Valstybės sekretoriaus Freiherr von Maltzано pranešimas

Berlynas, 1923 m. sausio 11 d.

Pranešimas

Aš pasikviečiau Lenkijos pasiuntinį, kad atkreipčiau jo dėmesį į neramias žinias apie lenkų planus Vakarų Prūsijoje ir Aukštutinėje Silezijoje [...].

Taip pat pasakiau, kad kalbama, jog Lenkija ir Lietuva yra sudariusios abipusį susitarimą dėl Klaipėdos užėmimo [...]. Aš pabrėžiau, kad jei Lietuva jėga užims Klaipėdą, mes ją prarasime visiems laikams. Bet jei Klaipėda dar dešimt metų priklausytų Prancūzijos protektoratui, mums atsirastų galimybė plebiscito arba trečiųjų teismo sprendimu atgauti šį kraštą. Kas keisčiausia, mes, kaip ir prancūzai, būtume suinteresuoti, kad Klaipėda neatitektų lietuviams [...].

Maltzanas

Ten pat. P. 48 – 49.

5. Vokietijos pasiuntinio Latvijoje Weberio telegrama Vokietijos užsienio reikalų ministerijai

1923 m. sausio 12 d. Ryga, 5 val. 44 min.

Nr. 2 iš 12. 1

Iššifruota (Och. Ch. V.)

Mejerovicą³ šiandien žodžiu pranešė, kad, vakarykščiais duomenimis, jau keletą dienų Lietuvos geležinkelio atkarpa Šiauliai – Priekulė – Bajorai pagal grafiką važiuojantys traukiniai, kertantys Latvijos koridorių, per Priekulę pravažiuoja be pasų kontrolės. Tie traukiniai yra pilni neginkluotų, civiliai apsirengusių stiprių jaunuolių, važiuojančių Klaipėdos kryptimi. Vakar naktį šie traukiniai su saloniniais vagonais, jau ne maršrutiniai, labai greitai nudundėjo į pietus per Latvijos koridorių.

Weberis

Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Politinis archyvas (toliau – VPA). R 84901.

Rechnungs-Geschäftsbüro

Litauen
Klagen, den 12. Januar 1923 5 Uhr 46 Min. Na.

Anzahl: 1

Nr. 2 vom 12.1.

Betreffung: (Sch. Nr. 7.)

Angekommen
13 JAN 1923
Asl.

Referat heute mündlich mitteilte, dass angeordneten Ermittlungen Mitteln ergeben, dass seit einigen Tagen fahrplanmäßige Züge litauische Bahnstrecke Scheulen-Freuhuln-Bajoren, die lettischen Korridor bei Freuhuln ohne Fußweg durchfahren, von ungewöhnlich viel Jungen, kräftigen Personen jedoch ohne Waffen und in Zivil in Richtung auf Kamel angefüllt seien. Außerfahrplanmäßig passierte nur gestern Nacht Maschine mit Salomonen in schnellster Fahrt SSW im lettischen Korridor.

Weber.

Erstellt in 9 Exemplaren
von sind gegangen:

Exemplar 1 an Abt. (Arbeits-Exemplar)
Exemplar 2 an Abt. (Direktor)
Exemplar 3 an Abt. (Duplikat für P.-Ref.)
Exemplar 4 an Direktor Abt. P.
Exemplar 5 an R. M.
Exemplar 6 an St. S. Pol.
Exemplar 7 an St. S. W.
Exemplar 8 an Dir. Abt. I.
Exemplar 9 an Dir. Abt. II.
Exemplar 10 an Dir. Abt. III.
Exemplar 11 an Dir. Abt. IV.
Exemplar 12 an Dir. Abt. V.
Exemplar 13 an Dir. Abt. VI.
Exemplar 14 an Dir. Abt. VII.
Exemplar 15 an Dir. Abt. VIII.
Exemplar 16 an Dir. Abt. IX.
Exemplar 17 an Dir. Abt. X.
Exemplar 18 an Dir. F.
Exemplar 19 an WA
Exemplar 20 an Referat D.
Exemplar 21 an Referat S.
Exemplar 22 an R. K.
Exemplar 23 an R. Präz.

Das ist Exemplar Nr. 1

103 K.../P...

Žr. 5 dokumentą

6. Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Valstybės sekretoriaus Freiherr von Maltzано pranešimas

Berlynas, 1923 m. sausio 17 d.

Pranešimas

Aš šiandien žodžiu padėkojau Rusijos pasiuntiniui už draugišką Rusijos poziciją, kurią ji užėmė dėl Rūro srities, pasiūsdama protesto notą, ir paprašiau spaudoje to neskelbti [...].

Kai jis paklausė apie Lenkiją, aš jam leidau suprasti, kad mes priešintumės visomis galiomis, jei lenkai mus užpultų [...].

Dėl Klaipėdos įvykių Krestinskis yra įsitikinęs, kad Lietuva veikė susitarusi su prancūzais. Jis baiminasi, kad naujas Prancūzijos triukas, kuriuo jos globoje sutaikoma Lietuva ir Lenkija, gali atplėšti Vokietiją nuo Rusijos. Aš jam nurodžiau, kad ilgam tai yra neįmanoma, nes Lietuva be Rusijos ir Vokietijos negalėtų nei gyventi, nei mirti [...].

Maltzanas

Akten zur deutschen auswärtigen Politik. Serie A. Göttingen, 1989. Bd. 7. S. 68 – 69.

7. Vokietijos pasiuntinybės Varšuvoje pranešimas Vokietijos užsienio reikalų ministerijai

Vokietijos pasiuntinybė Varšuvoje

Varšuva, 1923 m. sausio 17 d.

K Nr. 37

2 nuorašai

Dėl šio mėnesio 13 d. instrukcijos ir 15 d. telegrafuotos ataskaitos

Žinia apie tariamą trečiojo Lenkijos kariuomenės korpuso mobilizaciją Gardino–Vilniaus regione, žinia apie mobilizaciją, nukreiptą prieš Lietuvą, kaip rodo įprasti ir patikimi šaltiniai, neatitinka tikrovės. Taip pat nebuvo galima patvirtinti duomenų apie kitas mobilizacijos priemones, tokias kaip draudimas karininkams eiti atostogų ar dalinis krovinių vežimo blokavimas.

Tik žinoma, kad maždaug prieš 8 dienas vyko vieno Varšuvos pulko bandomoji mobilizacija. Dabar ji jau pasibaigusi. Joje, kaip pranešama, išaiškėjo, be kita ko, įvairiausių trūkumų [...].

Vokiečiai žemdirbiai iš įvairių Lenkijos vietovių man pasakojo, kad kariuomenė visur perkasi didelius kiekius arklių.

Pasiuntinio parašas

VPA. R 84901

8. 1923 m. sausio 18 d. Politbiuro⁴ posėdžio protokolas

Dėl Lenkijos

- a) Pavesti RKRT⁵ skubiai parengti mobilizacijos (apytiksliai dviejų šaukimų) planą ir sutelkti pakankamai jėgų Vakarų fronte tam atvejui, jeigu Lenkijos politika priverstų mus tai daryti. [...]⁶.
- b) Pavesti Organizaciniam biurui suburti atsakingų komunistų grupę, kuri sustiprintų Vakarų karinę apygardą.

Rusijos valstybinis socialinės-politinės istorijos archyvas. F. 17. Ap. 3. B. 330. L. 1.

A. A.
eing. 20. JAN 1923

Deutsche Gesandtschaft
Warschau.

K. Nr. 37.

2 Durchschläge.

auf anderseitigen Draht-
erlaß vom 13. d. M. und in Anschluß
an anderseitigen Drahtbericht
vom 15. d. M.

Durch *K. Nr. 37*

Auswärtiges Amt
IVa 5v 1047
Emp. 20. JAN 1923
Ans.

Warschau, den 17. Januar 1923.

Die Nachricht von der angeblichen Mobilma-
chung des III. polnischen Armeekorps in Grodno-
Wilna gegen Litauen trifft nach Informationen aus
sonst zuverlässigen Quellen nicht zu. Ebenso sind
sonstige behauptete Mobilmachnungsmaßnahmen, wie
Urlaubssperre für Offiziere und teilweise Sper-
rung des Güterverkehrs, nicht festzustellen gewesen

Richtig ist, daß vor etwa 8 Tagen die Probe-
mobilisierung eines Warschauer Regiments stattge-
funden hat. Diese ist jedoch inzwischen beendet.
Dabei sollen sich übrigens allerlei Mängel heraus-
gestellt haben.

Daß die Reserve-Militärärzte der Jahrgänge
1885-1890 zu einer 6wöchigen Übung einberufen
worden sind, bessecht angeblich, das für die mili-
tärärztliche Untersuchung bei der bereits vor län-
gerer Zeit angeordneten Registrierung der Reser-
visten erforderliche ärztliche Personal sicher-
zustellen. Über die Anordnung dieser Registrierung
habe ich mir erlaubt, unter K. Nr. 38 heute beson-
ders zu berichten.

Deutsche Landwirte aus verschiedenen Gegenden
Polens erzählten mir, daß militärischerseits große
Mengen von Pferden und Kälbern angekauft werden.

Handwritten notes and signatures:
S. M.
K. Nr. 37
Reserve-Chirurgen
An
Auswärtige Amt
Berlin.

P. 3 Sch. Pol

Zr. 7 dokumenta

9. SSRS pasiuntinio Lietuvoje pavaduotojo Matuševskio pranešimas URLK kolegijos nariui J. S. Ganeckiui

1923 m. sausio 28 d.

[...] Sausio 19 d. aš buvau pas Galvanauską. [...] Sausio 22 d. vėl aplankiau Galvanauską. [...] Sausio 24 d. pas mane slaptai užėjo, civiliai apsirengęs, senas mano pažįstamas Lietuvos armijos generolas V. B. ir pranešė, kad atvyko su Galvanausko bei Krašto apsaugos ministro žinia. Šie ponai nori sužinoti, kaip bus su drg. Paikeso⁷ pažadu suteikti Lietuvai ginklų: 50 000 šautuvų, 200 000 000 šovinių bei kulkosvaidžių (apie tai pasiunčiau jums telegramą). Paikesas Sovietų Rusijos vardu yra davęs man nežinomų rimtų pažadų ir patikinimų, kurie netesėti arba vėliau buvo atšaukti (prašyčiau skubiai apie tai man pranešti).

Prasidėjus Seime debatams dėl Klaipėdos, aš nusprendžiau vykti į Seimą, kad parodyčiau dėmesį ir mūsų simpatijas Klaipėdos reikalui [...].

Aš prasidėjau Seime dvi dienas [...]. Vėliau kilo idėja pasiūsti į Klaipėdą patyrusį, išmintingą ir reikalą suprantantį draugą, būtent buvusį Spaudos biuro vedėją Mickūną [...].

Būtina palaikyti maištingą Lietuvos nuotaiką ir jos simpatijas mums.

Matuševskis

RFUPA. F. 0151. Ap. 9. Sg. 9. L. 225 – 228.

10. Specialaus sovietų pasiuntinio J. S. Mickūno pranešimas apie jo kelionę į Klaipėdą RSFSR įgaliotojo atstovo Lietuvai pavaduotojui Matuševskiui

Korespondento J. S. Mickūno pranešimas apie kelionę į Klaipėdą

Atvykęs į Klaipėdą [...] ir apsigyvenęs viešbutyje „Viktorija“, aš tuoj pat nusiunčiau vizitines korteles Lietuvos ypatingajam pasiuntiniui Smetonai ir naujos vyriausybės [direktorijos – *vert.*] vadovui Simonaičiui. Pastarasis pranešė, jog galėsiąs mane priimti sausio 31 d. 12 val.

Priėmė jis mane be eilės ir kalbėjomės mudu daugiau kaip valandą [...].

Tuo tarpu sužinojau, kad Smetona priims mane 8 val.⁸ Iki tol likusį laiką nusprendžiau panaudoti susitikimams su darbininkų atstovais. Nuvykau į Profsajungų rūmus. [...] Profsajungų pirmininkas Panerys pranešė, jog Antantės ypatingajai komisijai pasiuntęs protestą, nukreiptą prieš lietuvių puolimą. Protestu reikalauta nedelsiant panaikinti karinę padėtį ir atkurti laisves.

Kai aš išaiškinau, kad Klaipėda yra reikšminga dėl to, jog ji yra tiltas tarp Rusijos ir Vokietijos, mano pašnekovas atsakė: „Aš pats visada laikiausi tokio pat požiūrio dėl Klaipėdos vaidmens tarptautinėje politikoje“ [...]. Toliau jis kalbėjo apie Klaipėdos ekonominę katastrofą, kuri ištiks, jei ji bus prijungta prie Lietuvos.

Pokalbis su S. D. Maciu – socialdemokratu lyderiu

„Mes už Freištatą“, – pareiškia jis iš karto [...]. Jungtis prie lietuvių kultūros jie nenorintys, o žiūrint perspektyviai ateityje Rusija negalinti neprisijungti pakraščio valstybių, todėl lauktinas prijungimas prie Rusijos.

Pas Smetoną

Perdaviau linkėjimus nuo Voldemaro ir jo prašymą atvykti nors dienai į Kauną pasitarti. Aš išdėscčiau savo kelionės tikslą. Smetona sako: „Mes buvome įspėti, kad Jūs atvyksite“ [...]. Pranešiau, kad Sovietų vyriausybė pripažins Klaipėdą Lietuvai *de facto*. Pajutau, kad Smetona kažko nepasako, gal baiminasi pokalbyje dalyvaujančio sekretoriaus Merkio, buvusio Krašto apsaugos ministro. Susitarėme susitikti vasario 1 d.

Dabar (vasario 1 d.) Smetona pasitiko mane pats, labai draugiškai spaudė man ranką. Pasakiau: „Vakar nežinojau, ar galima atvirai viską šnekėti girdint sekretoriui“. Smetona atsakė: „Jūs

padarėte gerai“. Tada aš jam pranešiau apie mūsų susitikimą pasiuntinybėje su Voldemaru, bet kai užėjo sekretorius, mes lyg niekur nieko tęsėme vakarykštį pokalbį.

Smetona pareiškė: „Klausimas, kaip tai padaryti. Bijau, kad pripažinimas *de facto* paveiks Antantę kaip raudona spalva jautį“. Aš visai atvirai perdaviau Galvanausko nuomonę ir [...] pažymėjau, kodėl gi jis nesikreipia į visas tautas, kad jos paveiktų savo vyriausybes [...].

Tuomet Smetona pasakė: „Jei taip ir toliau reikalai klostysis, teks suorganizuoti Kaune perversmą. Tik kažin, ar dabar tam tinkamas laikas. Tai gali atrišti rankas Lenkijai“ [...].

Paprašiau jo, kad surengtų man susitikimą su sukilėlių vadu Budriu [...].

Klaipėdos apskrities Socialistų darbo partijos lyderių paprašiau supažindinti su komunistų vadovais [...]. Komunistų esą 500. Man žodžiais buvo perduotas LKP CK atsišaukimo Klaipėdos klausimu turinys.

Pas Budri

Mane jis tučtuojau priėmė. Aš jo paprašiau perduoti man duomenis apie savanorių armiją, patikindamas, kad tie duomenys skirti išimtinai tik Maskvai ir jie išliks slapti. Kiek padvejojęs, jis pasakė: jau sukomplektuoti du pulkai, kuriuose po 1500 žmonių [...], tik trūksta aprangos. [...]

Pas profsąjungos lyderius

Jiems pareiškiau, kad darbininkai juos laiko Petisnė bei jo kompanijos liokajais. Jie atrodė labai sumišę [...].

Vėl pas Budri (vasario 2 d.)

Suderinau su juo telegramą publikacijai [...].

1923 02 03, Kaunas
Mickūnas

RFUPA. F. 0151. Ap. 9. Sg. 9. B. 1. L. 212 – 221.

11. SSRS pasiuntinio Lietuvoje pavadootojo Matuševskio pranešimas URLK kolegijos nariui J. S. Ganeckiui

1923 m. vasario 4 d.

Aš tris dienas iš šešių prasėdėjau Užsienio reikalų ministerijoje. Jūsų skubią telegramą, prasi-dedančią „Nusprendėme į Klaipėdą pasiųsti savo žmogų [...], pasitarkite dėl to su Lietuvos vyriausybe“, gavau sausio 28 d. Drg. Krakoveckis siunčiamas į Klaipėdą atstovauti mūsų interesams [...], palaikyti ryšio su Klaipėdos vyriausybe [direktorija – *vert.*]. Taigi sukuriamas antiantantiškas laidas: Maskva – Kaunas – Klaipėda – Berlynas. Mes, vadinasi, palaikome judėjimą, nukreiptą prieš Antantės šalis ir šitai smukdome jų autoritetą. Situacija Klaipėdoje verčia mus imtis dar aktyvesnių veiksmų.

Lietuvos vyriausybės blaškymasis, jos bailumas [...] kėlė įtarimą, kad ji pasiduos⁹, ir viskas nueis šuniui ant uodegos. Dargi drąsiausi opozicionieriai Voldemaras su Smetona sudvejojo, nežinodami, ką daryti. Lietuva liko vieni viena. Ir tokiu momentu atėjome mes, atnešdami viltį. Aš suvaidinau įkvėpėjo vaidmenį. Jūsų telegrama, Krakoveckio atsiuntimas, liudijantis mūsų domėjimąsi Klaipėdos įvykiais, davė naują impulsą.

Aš tiesiog ėmiausi revoliucinių pareigų. Kasdien budėjau Užsienio reikalų ministerijoje, kalbėjau su Galvanausku, Klimu, pasiunčiau į Klaipėdą drg. Mickūną su instrukcijomis [...], tariasi su Voldemaru. Visus stengiausi įkvėpti, palaikyti [...].

Galvanauskas pažadėjo kitą dieną pranešti oficialią poziciją dėl mūsų „žmogaus“ atvykimo į Užsienio reikalų ministeriją [...]. Bet tądien atsakė: „ypatingos būtinybės nėra“.

Galvanauskas pareiškė, kad sukilėliai labai norėtų, jog mūsų armija būtų sutelkta prie savo vakarinių sienų, t.y. kad ji padarytų karinių demonstracijų. Už tai sukilėliai būtų nepaprastai dėkingi [...].

Atsakaiu, jog ir dėl tų demonstracijų būtų reikalingas specialus mūsų žmogus koordinuoti veiksams su Raudonąja armija. Šiaip sau stumdyti kariuomenės negalima. Kad ji atliktų veiksmus, reikia nors minimalios bendros programos, savitarpio supratimo ir t.t.

Tuomet Galvanauskas galutinai sumišo [...], galų gale jis sutiko įsileisti mūsų įgaliotinį; išduos jam vizą, suteiks paramą (apie tai pranešiau Jums sausio 30 d. telegrama) [...].

Nepasitikėdamas Galvanausku, aš pasiunčiau žmogų iškviešti prof. Voldemarą, su kuriuo ilgai kalbėjausi savo kabinete šia tema. Jis labai susidomėjo ir pritarė idėjai atsiųsti mūsų žmogų į Klaipėdą. [...] kai vakare sužinojau, jog Klaipėdos vadovybė gali pasiduoti, neišlaikyti, aš pasiunčiau naują trumpą telegramą, nurodydamas, jog Krakoveckis turėtų atvykti kuo skubiau [...].

Drg. Mickūno kelionė į Klaipėdą

Jis gavo mano instrukcijas nuvykti pas Simonaitį, Smetoną, direktorijos narius, sukilėlių vadus ir lietuviškiems sluoksniams aiškinti mūsų simpatijas, prielankumą jų kovai su Antante, jų kovai už laisvę [...]. Laukiu rytoj jo sugrįžtant.

Drg. Mickūnas turi 20 m. partinį stažą Bunde [...]. Jis patikimas draugas. Dėl jo kelionės dar kartą pabuvojau Užsienio reikalų ministerijoje. Galvanauskas tuo reikalu susidomėjo, tuoj davė nurodymą išduoti vizą ir t.t.

Drg. Mickūnas grįžo laiku ir [...] aš jam nurodžiau parašyti ataskaitą, kurią pasiųsiu Jums susipažinti.

Matuševskis

Ten pat. L. 203 – 210.

12. Vokietijos pasiuntinio Lietuvoje Olshauseno pranešimas Vokietijos užsienio reikalų ministerijai

Kaunas, 1923 m. vasario 6 d.

913

K. Nr. 84.

Po Klaipėdos ultimatumo¹⁰ čionykštės valdžios sluoksniuose tvyro gana slogi nuotaika. Į ultimatumą dar neatsakyta, tačiau, sprendžiant pagal oficialių įstaigų laikyseną, matyti, jog bus pareikšta, kad Lietuvos vyriausybė į tuos įvykius nesikišo ir jų nepaveikė. Ji taip pat negalinti nei pašalinti iš Klaipėdos sukilėlių, nei paleisti Simonaičio vyriausybės [direktorijos – *vert.*], nei nutraukti Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto veiklos. Dėl pirmojo paneigimo galime tik nusišypsoti, kadangi akivaizdu, jog Kauno vyriausybės nariai palaikė sukilėlius. Tačiau antrasis paneigimas juk tikrai atitinka tikrovę: labai abejotina, ar vyriausybė [direktorija – *vert.*] yra pakankamai didelis autoritetas, kad pakreiptų savo tautiečius Klaipėdos krašte ta linkme, kurios pageidauja Antantė. Be to, atsižvelgiant į nuotaikas, tvyrančias krašte, vargu ar vertėtų rizikuoti tai daryti: šovinizmas pasiekė patį įkarštį ir suvešėjo. Štai per vieną pastarųjų naktų visame mieste buvo juodai uždažyti visų parduotuvių bei gatvių pavadinimai, taip pat kitų viešai matomų iškabų užrašai nelietuvių kalba (žydiški, vokiški, lenkiški, rusiški). Kadangi dalis iškabų pritvirtintos gana aukštai – antrame ar net trečiame namų aukšte – tenka dėl šios “patriotų” išdaigos, pasinaudojant kopėčiomis ir kitais pagalbinais įrankiais, gerokai pavargti [...].

Vyriausybė tarp dviejų girmų: vienoj pusėj tautos balsas, kitoj – ultimatumas. Dar nežinia, kas iš to išeis. Įtūžis, aišku, nukreiptas prieš prancūzus. Kaip paaiškėjo po šiandieninio mano pokalbio su Politinio skyriaus direktoriumi, daugiausia vilčių siejama su Anglijos tarpininkavimu.

Jeigu pasibaigus ultimatumui, šio mėnesio 9 d., vis dėlto nutrūktų Lietuvos santykiai su Antante, nežinia, ką tuomet darytų Lenkija. Nepaisant tam tikros įtampos prekybininkų sluoksniuose, vyriausybė, kaip ir anksčiau, išlieka rami. Šiandien man apsilankius Užsienio reikalų ministerijoje,

buvo atvirai paaiškinta, kad Lenkijos grėsmę neutralizuoja Rusija. Tačiau net ir šiuo atveju man neaišku, ar yra koks nors išankstinis Lietuvos susitarimas su rusais konflikto atveju.

Rusijos reikalų patikėtinis, kuris neigia tokį susitarimą, ilgesniame pokalbyje su manimi užvakar mielai sutiko detalai aptarti šią opią temą [...]. Rusijos reikalų patikėtinis Matuševskis pareiškė, jog po sukilimo Rusija jaučia simpatiją Lietuvai ir bet koku atveju bus Lietuvos pusėje. Jis tikrai žina, kad Rusijos valdžia nuo energingo žingsnio Lietuvos naudai susilaikė vien tik atsižvelgdama į vokiečių jautrumą šiam reikalui. Jeigu lietuvių norai nebūtų susiję su vokiečių žemėmis ir jeigu nebūtų ketinama galutinai šias žemes atskirti nuo senosios tėvynės, Rusija ir Vokietija būtų turėjusios gerą progą Klaipėdos krašte sudaryti bendrą frontą prieš lenkų-prancūzų imperIALIZMĄ; juk galiausiai visas Klaipėdos krašto problemos nagrinėjimas, atsižvelgiant išties į Lenkijos interesus, yra tik maža prancūzų ir jų šalininkų didelės imperialistinės politikos dalis, politikos, šiuo metu nukreiptos prieš Vokietiją ir Rusiją [...].

Rusijos pasiuntiniu, po šauniojo pono Devtiano perkėlimo, tapo kažkoks Paikesas, ligotai, nepatraukliai ir degeneravusiai atrodantis žmogus, kuris ir ankstesnėje savo darbovietėje turėjo ne per geriausią reputaciją. Jis čia užsibus tik kelias savaites, kol vėl bus iškviestas į Maskvą. Pasiuntinybės patarėjas Matuševskis, kuris čia tarp nuolat besikeičiančių veidų kaip stulpas laikosi metai iš metų, iš tikrųjų tvarko reikalus beveik savarankiškai. Nors Matuševskis yra lenkų kilmės, bet mūsų lauke stoji prieš lenkus. Jis buvo paimtas į nelaisvę ir turėjo bėgti, kad išneštų sveiką kailį [...]. Jo aistra – kuo glaudesnė vokiečių ir rusų sandrauga. Jo samprotavimuose girdžiu liūdesio gaidelę. Jis liūdi dėl to, kad per mažai Berlyne atkreipiamas dėmesys į Rusijos kvietimą bendradarbiauti. Jis tvirtina, kad iš visų laiškų, kurie jam ateina iš Maskvos, matyti didžiulis susidomėjimas įvykiais Rūro srityje. Taip pat matyti vadovaujančių Rusijos tarnybų noras kartu su Vokietija pasipriešinti tolesniam prancūzų grobuoniškumui; mes stovį ties susivienijimo slenksčiu, bet signalas turįs ateiti iš Berlyno.

Aš neabejoju, kad Matuševskio lūpomis, visų pirma, byloja komunistas, kuris ryšiais su Vokietija siekia laimėti naujų žemių savo pasaulėžiūriniais tikslams. Jo kalbose girdimas tam tikras nuoširdumo ir atvirumo tonas, jis atvirai pripažįsta, kad apie kai kuriuos savo valdžios aukštosios politikos klausimus yra mažai informuotas ir todėl negalįs jų išsamiai komentuoti, todėl aš dar labiau vertinu tuos duomenis, kuriuos jis sugeba pateikti tikslai ir patikimai.

Dr. Olshausenas

VPA. R 84901

13. RSFSR vyriausybės nota Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos vyriausybėms

1923 m. vasario 22 d.

Rusijos vyriausybė iš laikraščių sužinojo apie sąjunginių valstybių sprendimą Klaipėdos klausimu. Sprendimą jos pranešusios Lietuvos vyriausybei. Rusijai ir jos sąjungininkėms visiškai nebuvo leista dalyvauti derybose, kuriose buvo priimtas šis sprendimas, ir jos jokios įtakos jo priėmimui neturėjo. Taigi toks klausimas, smarkiai veikiantis Baltijos regiono politinį stabilumą, kurio vienoks ar kitoks sprendimas gali padaryti didelę žalą Rusijos ir jos sąjungininkių saugumui, išspręstas be jų žinios, nors dabar nėra abejonės, kad bandymai spręsti tarptautinius klausimus, dominančius Rusiją ir jos sąjungininkes, jiems nedalyvaujant, gali tik sukelti naujų tarptautinių santykių komplikacijų užuomazgas.

Protestą prieš Klaipėdos klausimo sprendimą nedalyvaujant Rusijai ir jos sąjungininkėms Rusijos vyriausybė jau buvo nusiuntusi praėjusių metų gruodžio 22 d. Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir Italijos vyriausybėms, nurodydama, kad bet koks šio klausimo sprendimas negalios Rusijai ir jos sąjungininkėms ir galės būti tik netvirtas ir laikinas. Šiame pareiškime Rusijos vyriausybė atkreipė dėmesį į tai, kad Sovietų Respublikų miškų ūkis stipriai priklauso nuo vandens transportą

šiam rajone reguliuojančių sąlygų bei nuo Klaipėdos uosto, kuris yra vienas iš natūralių Rusijos eksporto išvežimo kelių, naudojimo. Rusijos vyriausybė dabar konstatuoja, kad valstybės [sajunginės] nematė reikalo atsakyti į anksčiau minėtą pareiškimą, ir todėl ji šiuo klausimu turi visišką veiksmų laisvę, kuria gali naudotis savo nuožiūra.

Kartu Rusijos vyriausybė atkreipia sąjunginių vyriausybių dėmesį į tai, kad jos atsakingos už visus nuostolius ir žalą, kuriuos Rusija ir jos sąjungininkės gali patirti dėl minėto Klaipėdos likimą lemiančio sprendimo bei dėl sąlygų, kuriomis ji perduodama Lietuvai.

Sovietų vyriausybė pateiks sąjungininkų vyriausybės reikalavimus dėl tų nuostolių kompensavimo, pateiks tuomet, kai tarp jų bus reguliuojamos abipusės pretenzijos. Nenagrinėdama dabar detalai visų sąlygų, kurias sąjungininkų vyriausybės iškelė Lietuvos vyriausybei, Rusijos vyriausybė dabar kol kas specialiai apsistoja ties paragrafu, įvedančiu Klaipėdos uoste tarptautinį valdymą, dalyvaujant Lenkijai, bet nedalyvaujant Rusijai ir jos sąjungininkėms. Šis paragrafas šiurkščiai pažeidžia Rusijos ir jos sąjungininkų tarptautinę padėtį ir neleistinai kėsina į elementarius jų interesus. Atsirišdama nuo savo požiūrio į patį tarptautinio valdymo Klaipėdoje įvedimo principą, Rusijos vyriausybė mano, jog negalima, kad tokio režimo šioje srityje įvedimo atveju Rusijai ir jos sąjungininkėms nebūtų leista čia dalyvauti.

Taip pat neaiškindama, kaip galima būtų geriausiai sureguliuoti Nemuno tarptautinę padėtį, Rusijos vyriausybė konstatuoja, jog neleistina steigti Nemunui bet kokią tarptautinį organą be Rusijos dalyvavimo. Tokį organą steigiant į jį turi būti įsileistos tik tos valstybės, per kurias teka Nemunas bei jo intakai. Rusija pripažins tik tokį sprendimą, kuris garantuos jai ir jos sąjungininkėms laisvės laisvę, tarp kitko, ir galimybę plukdyti sielius Nemunu.

Rusijos vyriausybė tikisi, kad sprendžiant Klaipėdos klausimą dalyvavusios vyriausybės ims su Rusija ir jos sąjungininkėmis keistis nuomonėmis, kad būtų likviduota dėl tų sprendimų susidariusi padėtis, kelianti didžiulę grėsmę taikos Rytų Europoje sustiprinimo reikalui.

Čičerinas

Документы внешней политики СССР. Москва, 1962. С. 205 – 206.

14. SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro G. Čičerino pokalbio su Lietuvos pasiuntiniu Maskvoje J. Baltrušaičiu užrašas

1923 m. vasario 28 d.

[...] Baltrušaitis atkreipė mano dėmesį į vokiečių visuomenę apėmusį nerimą, kuris kilo dėl Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos [...]. Po to jis paprašė manęs sureguliuoti šį klausimą su vokiečiais ir padėti Lietuvai atkurti gerus santykius su Vokietija.

Baltrušaitis taip pat manęs, kad dabar kilęs triukšmas galėtų tapti palankia dirva pradėti rimtas derybas dėl Vokietijos, Lietuvos ir Rusijos sąjungos sudarymo [...]. Aš jam atsakiau, kad jei jis turės savo vyriausybės konkrečius nurodymus, tegul tuoj pat mums juos pateikia.

Čičerinas

RFUPA. F. 0151. Ap. 9. Sg. 9a. B. 9. L. 1.

15. SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Koževnikovo pranešimas URLK kolegijos nariui J. S. Ganeckiui

1923 m. kovo 8 d.

[...] Lietuviai gudravo. Jie norėjo mumis pasinaudoti, bet [...] kartu baiminosi padaryti ką nors tokio, kas nepatiktų Antantei [...]. Kovo 6 d. susitikime Galvanauskas ėmė aiškinti, kodėl jis nepataišęs notos projekto taip, kaip mes buvome susitarę [...]. Mat nebuvo patogu kviesti NANSEN'ą

bei Ameriką, prieš tai jų neatsiklausus [...]. Galvanauskas toliau aiškino, kad jų kovoje su Antante labai padėtų tai, jei mes pripažintume Lietuvos suverenitetą Klaipėdos krašte. Mūsų suteiktas pripažinimas be jokių sąlygų atrodytų kaip kontrastas, kaip akibrokštas Antantės politikai, keliančiai nepriimtinas Lietuvai sąlygas. Taip pasielgęs Belgijos karalius, kai Antantė atidėliojusi Lietuvos pripažinimą *de jure* [...]. Pripažinusi Klaipėdą Lietuvai Rusija užsitarnautų dar didesnes lietuvių visuomenės simpatijas.

Atsčiau, jog visa tai perduosiu savo vyriausybei [...].

I. Koževnikovas

RFUPA. F. 0151. Ap. 9. Sg. 9. L. 130 – 131.

16. I. Koževnikovo pranešimas URLK kolegijos nariui J. S. Ganeckiui

1923 m. kovo 10 d.

Šiandien pas mane atvyko Galvanauskas. Kalbėjomės vien apie Antantės ultimatumą, kuriame iškeltos Klaipėdos krašto suvereniteto perdavimo Lietuvai sąlygos. Atsižvelgdamas į Jūsų direktyvą, kad Lietuvos vyriausybė savo atsakymą tuo klausimu turi suderinti su mumis, ir į tai, kad Galvanauskas pažadėjo su mumis konsultuotis, aš primygtinai siūliau atsakymą į ultimatumą bet kokia dingstimi atidėti [...].

Kai Galvanauskas pateikė tris atsakymo variantus, aš sankcionavau trečiąjį.

I. Koževnikovas

Ten pat. L. 170 – 171.

17. I. Koževnikovo pranešimas URLK kolegijos nariui J. S. Ganeckiui

1923 m. kovo 13 d.

Nuvykęs pas Galvanauską, aš iškėliau Jūsų kovo 8 d. laiške nurodytus klausimus, būtent: mes ir dabar tikime, kad Lietuvos vyriausybė pasiūlys suformuoti komisiją, kurią sudarytų Rusija, Amerika ir NANSEN'as [...]; mes laukiame apibrėžto ir aiškaus atsakymo dėl leidimo mums plukdyti mišką Nemunu; mes laukiame [...], kad Klaipėdoje kuriamoje komisijoje dalyvautų ir mūsų atstovas.

Galvanauskas pažadėjo šiuos klausimus apsvarstyti vyriausybės posėdyje.

I. Koževnikovas

Ten pat. L. 167.

18. I. Koževnikovo pranešimas URLK kolegijos nariui J. S. Ganeckiui

1923 m. kovo 16 d.

[...] Aš buvau pas buvusį premjerą Voldemarą, kuris mane įtikinėjo, kad dabartinė Lietuvos vyriausybė turi slaptą susitarimą su Prancūzija ir Lenkija, todėl prieš jas protestuoja tik formaliai. Išėiti iš šios padėties, jo nuomone, būtų galima tučtuojai pakeičiant dabartinę vyriausybę, kad ir perversmo būdu. Jėgų perversmui pakaktų. Jų apšiai kariniuose sluoksniuose. Perversmas pavyktų [...]. Juk reikia naujos nacionalinės vyriausybės, kuri orientuotųsi į Rusiją be jokių svyravimų [...]. Atsčiau, kad mes nenorėtume kištis į kitų šalių vidaus reikalus [...]. Voldemaras tuoj pat nurodė, kad jie tenorėtų, jog mes neleistume Lenkijai, įvykus perversmui, okupuoti Kauno. Mat Prancūzija ir Anglija, nuvertus joms paklusnią vyriausybę, patars Lenkijai atkurti Lietuvoje tvarką.

Rimti žmonės, suprantantys sąjungos su Rusija būtinybę, negali ryžtis perversmui, iš anksto nežinodami, kaip į tai reaguos Rusija.

Voldemarui aš atsakiau, kad tokiais klausimais savo vyriausybės nesu įpareigotas vesti derybų, bet pažadu jai tiksliai perduoti pokalbio turinį.

Tad laikiu Jūsų, Jokūbai Stanislavovičiaus, direktyvų šiuo klausimu.

Koževnikovas

Ten pat. F. 0151. Ap. 9. Sg. 9. B. 1. L. 123 – 126.

19. SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. S. Koževnikovo diplomatinis dienoraštis

(Ištraukos)

1923 m. kovo 17 d.

Mane priėmė Vokietijos pasiuntinys [...]. Pasakiau, kad Ambasadorių konferencijos sprendimas dėl Lenkijos sienų vienodai paliečia tiek Vokietijos, tiek Rusijos interesus [...], ir mūsų vyriausybės žingsniai tuo reikalu turi būti suderinti su Vokietija [...]. Olshausenas su manim sutiko.

Mane priėmė Smetona [...]. Jis atsisakė vykti į Paryžių, kadangi nenorėjo pasirašyti gėdingo dokumento [...]. Iš rinkimų į Seimą jis nieko doro nesitikįs. Jis labai kritikavo Lietuvos įstatymus, nurodė, kad įsigali policinis režimas, kuris smaigia visą šalį. Kyšininkavimas apėmęs visą Lietuvą [...]. Jos vyriausybė veda lietuvių tautą paskui avantiūristinę Lenkijos ir Prancūzijos politiką, tuo tarpu šiai tautai pakeliui tik su Rusija [...]. Lenkija išgalėsianti tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje bei Estijoje. Taigi Rusija bus izoliuota nuo Vokietijos ir Baltijos jūros [...].

Smetona man padarė rimto žmogaus įspūdį.

Ten pat. L. 145 – 152.

20. SSRS URLK kolegijos nario J. S. Ganeckio tarnybinis raštas Vyriausiajam sovietų kariuomenės vadui Kamenevui

1923 m. balandžio 5 d.

[...] Lietuvoje pradama kalbėti apie karinį perversmą [...] ir numatoma, kad jame dalyvaus kariai. Štai kodėl būtų pageidautina Lietuvoje turėti karinį specialistą, reikėtų tad tenai siųsti mūsų karinį atašė [...].

Ganeckis

Ten pat. Sg. 9a. B. 9. L. 80.

21. URLK kolegijos nario V. L. Koppo pokalbio su Baltrušaičiu užrašas

1923 m. liepos 25 d.

1. Klaipėdos klausimas

Baltrušaitis buvo konferencijoje Paryžiuje [...]. Lietuva sutinkanti leisti Nemunu plukdyti medieną. Tiek dėl to plukdymo, tiek dėl tranzito keliu Berlynas – Kaunas – Vilnius – Maskva Lietuvos vyriausybė nusiteikusi visiškai susitarti su mumis.

Baltrušaitis kategoriškai paneigė gandus apie politinį Lietuvos suartėjimą su Prancūzija.

Baltrušaitis dar kartą perdavė Galvanausko prašymą suteikti Lietuvai 50–100 tūkst. šautuvų [...]. Dėl to Baltrušaitis ne kartą grįžo prie idėjos sudaryti Lietuvos ir Rusijos karinę konvenciją.

Koppas

Ten pat. Sg. 9a. B. 9. L. 21.

22. SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. L. Lorenzo diplomatinis dienoraštis

1923 m. rugsėjo 12 d.

[...] Vakar mano prašymu drg. Mickūnas susitiko su Voldemaru ir Budriu (pastarasis yra vyriausiasis lietuvių komisaras Klaipėdoje). Abu ryžtingai tvirtino, jog opozicija nieku gyvu niekada neleis, kad Lenkija gautų uoste ypatingų specialių teisių [...]. Voldemaras pareiškė, kad jau suformuoti keli būriai, kurie paskandins bet kokį Lenkijos laivą ir sutrupins bet kokį Nemune pasirodžiusį lenkų plaustą.

1923 m. spalio 1 d.

Nepaprastai mielai sutiko mane Vokietijos pasiuntinys Olshausenas. Ir Vokietija, ir Rusija turinčios Lietuvoje bendrų interesų, ir jis turįs savo vyriausybės direktyvą palaikys su mumis glaudų kontaktą. Aš atsakiau, kad ir mes jaučiame būtinybę palaikyti su vokiečiais glaudžiausią kontaktą [...].

Lorencas

Ten pat. L. 312, 391.

23. SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorenzo pranešimas URLK kolegijos nariui V. L. Koppui

1923 m. spalio 13 d.

[...] Pas Voldemarą aš susipažinau su Krėve-Mickevičiumi, kuris yra Šaulių sąjungos valdybos pirmininkas.

Voldemaras su būdingu jam grubumu kritikavo Lietuvos vyriausybę [...]. Jis teigė: „Lietuvos vyriausybę galima būtų lengvai nuversti. Perversmui užtektų menkiausio dalinio, kadangi Lietuvos vyriausybės niekas negintų. Bet tai padaryti – reiškia sukelti neabejotiną Lenkijos ir Antantės intervenciją [...]. Todėl nepaprastai svarbu būtų sužinoti, kokią poziciją Sovietų vyriausybė užims tuo atveju, jei Lietuvai grės Lenkijos agresija“.

Šis klausimas ir buvo pagrindinė pokalbio tema. Voldemaras toliau kalbėjo apie Vokietiją ir Sovietų Sąjungą, kurios egzistavimu jis veikiausiai tiki [...]. Jis netgi pareiškė, kad Vokietija ir Sovietų Rusija susitarusios gali užpulti Lenkiją ir kartu pasidalinti Lietuvą. Aš nurodžiau, jog tai absurdiški gandai [...], po to aiškinau, kad kilus revoliucijai Vokietijoje Lietuvai atsivertų galimybė, veikiant kartu su sovietų vyriausybe, įgyvendinti visas savo svajones.

Tiek Mickevičius, tiek Voldemaras netiki, kad Vokietijoje įvyktų revoliucija. Krėvė-Mickevičius pateikė tokį pasiūlymą (tai bus buvęs pagrindinis jo tikslas šiame pokalbyje). Jis siūlo koordinuoti Lietuvos šaulių sąjungos karinių būrių veiksmus lenkų okupuotuose rajonuose su mūsų neva ten veikiančiomis karinėmis formuotėmis. Per mus būtų lengviau permesti karines medžiagas ir pinigus, kadangi pereinant Lietuvos–Lenkijos sieną tenka susidurti ne tik su lenkų apsauga, bet ir su dabartinės Lietuvos vyriausybės pasipriešinimu. Krėvė pageidautų, kad mes atsiųstume savo žmogų į Šaulių sąjungos valdybą ryšiams palaikyti. Lietuviai savo ruožtu analogiškai pasiųstų savo žmogų į Maskvą.

Aš atsakiau, kad nieko nežinau apie mūsų dalinių veikimą Vilniaus krašte. Palaikyti ryšius su Šaulių sąjunga mes mielai sutinkame [...].

Lietuviai, matyt, bijo, kad atėjus atsiskaitymo valandai su Lenkija, mes, susivieniję su Vokietija, sutrypsime ir Lietuvą.

Manyčiau, kad mums bus naudinga palaikyti ryšius su kai kuriais Šaulių sąjungos veikėjais. Pats Krėvė-Mickevičius provokacijomis neužsiima, tad jo nereikia baimintis [...].

Laukiu čia išdėstytų klausimų analizės, išvadų ir iš to išplaukiančių Jūsų instrukcijų [...].

Lorencas

Ten pat. L. 264 – 268.

24. SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio laiškas URLK kolegijos nariui B. L. Koppui

1924 m. rugsėjo 1 d.

[...] Aš manau, jog labai svarbu imtis visų priemonių, kad Klaipėdos konvencijos neratifikuo-
tų didžiosios valstybės [...]. Mes juk savo veiksmais paveikėme Klaipėdos statuto formavimą. Juk
dėl mūsų notų poveikio Antantė įtraukė į statutą straipsnį, kuriuo pasiliko sau teisę, pasikeitus Lie-
tuvos statusui, dar kartą spręsti Klaipėdos klausimą.

Turime leisti Lietuvos vyriausybei suprasti, kad dėl Klaipėdos klausimo mūsų ignoruoti nega-
lima.

Manychiau, jog būtina per mūsų pasiuntinius Londone bei Romoje imtis visų priemonių, kad
bent būtų atidėta Klaipėdos konvencijos ratifikacija. Galutinai išsprendus Klaipėdos klausimą, mes
prarastume vieną iš esminių Lietuvos spaudimo svertų.

Mano nuomone, kurią aš išdėščiau ir Kolegijoje, Vilniaus klausimas nėra tas klausimas, už
kurio palaikymą mes galėtume iš Lietuvos vyriausybės reikalauti kompensacijos [...].

Lorencas

Ten pat. Ap. 11. Sg. II. B. 7. L. 90 – 92.

25. URLK kolegijos nario V. L. Koppo instrukcija I. Lorencui

1924 m. rugsėjo 1 d.

[...] Klaipėdos klausimu būtina saugotis bet kokio formalaus pareiškimo, kuris galėtų būti su-
prastas kaip galutinis Klaipėdos ir jos srities [krašto – *vert.*] pripažinimas Lietuvai. Mes kovojome,
kad Lenkija negautų jokių ypatingų teisių Klaipėdoje, tačiau niekada netvirtinome, jog Klaipėdos
užgrobimo aktas galutinai nulėmė jos likimą. Su šia principine pozicija nereikia sieti mūsų Konsu-
lato atidarymo Klaipėdoje klausimo. Gal mums bus naudinga Konsulatą tenai įsteigti [...].

Koppas

Ten pat. L. 158 – 159.

26. 1924 m. rugsėjo 8 d. V. L. Koppo laiškas I. Lorencui

Šiandien pirmą kartą po savo atostogų mane aplankė Baltrušaitis. Vizito tikslas – išsiaiškinti
mūsų požiūrį į Klaipėdos statusą. Baltrušaitis klausė, ar mes pripažįstame legalia vakarinę Lietuvos
sieną, ar pripažįstame senąją Rusijos ir Vokietijos sieną nuo Tauragės [...]. Aš atsakiau, kad mes į
tą klausimą galime atsakyti, jei tik Lietuvos vyriausybė yra tiek neatsargi šito klausti. Mes *de jure*
nepripažįstame Klaipėdos aneksijos, kurią atliko Lietuva.

Mes juk savo protestais Lietuvai daug pasitarnavome ir turime teisę už tai pretenduoti į Lietu-
vos palankumą [...]. Mes turime Klaipėdoje savų interesų, kurių Lietuvos vyriausybė iki šiol nepri-
pažino [...]. Ji nesistengia su mumis susitarti dėl Klaipėdos iš esmės [...].

Koppas

Ten pat. L. 161 – 163.

27. 1924 m. rugsėjo 22 d. V. L. Koppo laiškas I. Lorencui

Baltrušaitis labai stengiasi iš mūsų išgauti Klaipėdos statuto sankciją [...]. Su valstietišku gudrumu lietuviai nori, kad mes pripažintume Klaipėdą Lietuvai, kad pripažintume Lietuvos vakarinę sieną. Šitaip būtų stabilizuota Lietuvos padėtis ir galėtų susikurti Baltijos sąjunga [...]. Iš tos gudrios kombinacijos laimėtų tik Anglija, o mes liktume kvailių vietoje. Tai Galvanausko darbas. Reikia užkirsti tam kelią.

Mes jokių būdu neturime formaliai sankcionuoti Klaipėdos statuto. SSRS vyriausybė nelaiko Klaipėdos klausimo sprendimo galutiniu [...].

Koppas

Ten pat. L. 166–168.

28. 1924 m. rugsėjo 24 d. I. Lorenzo laiškas V. L. Koppui

Mums svarbu pirmiausia panaudoti visas priemones, kad Klaipėdos konvencijos neratifikuotų Vakarų valstybės, nes mums naudinga išlaikyti dabartinę padėtį nepakitusia [...].

Lorencas

Ten pat. L. 139.

Išnašos

- ¹ Notoje Klaipėda tradiciškai dar vadinama Memeliu.
- ² Turėta galvoje nusiginklavimo konferencija, kuri įvyko Maskvoje 1922 m. gruodžio 2–12 d. ir kurioje dalyvavo Sovietų Rusijos, Lenkijos, Latvijos, Lietuvos, Estijos bei Suomijos delegacijos.
- ³ Zygfrydas Anna Mejerovicas – tuometinis Latvijos užsienio reikalų ministras.
- ⁴ Politbiuras (visas pavadinimas RKP CK Politinis biuras) – tai faktiškai aukščiausias Sovietų ne tik partinės, bet ir valstybinės valdžios organas.
- ⁵ RKRT – Rusijos karinė revoliucinė taryba.
- ⁶ Išleidžiami Politbiuro įpareigojimai paskelbti antilenkiškų straipsnių sovietinėje spaudoje.
- ⁷ Paikesas – ankstesnis Sovietų pasiuntinys Lietuvoje. Būtent jį pakeitė Matuševskis.
- ⁸ Turėta galvoje 20 val. – *vert. past.*
- ⁹ Čia turimas galvoje Lietuvos paklusimas Antantės spaudimui, jos ultimatiniais reikalavimams Lietuvai dėl Klaipėdos.
- ¹⁰ Taip pavadinta Anglijos, Prancūzijos ir Italijos nota, 1923 m. vasario 2 d. įteikta Lietuvos vyriausybei. Notoje ultimatyviai reikalaujama per septynias dienas išvesti Lietuvos kariuomenę iš Klaipėdos krašto. Atsisakius tai padaryti, grasinta net nutraukti diplomatinį santykius.

Der Anschluß Klaipėdas an Litauen im Jahre 1923

Zenonas Butkus

Zusammenfassung

In diesem Abschnitt werden Dokumente veröffentlicht, die die internationalen Voraussetzungen des Klaipėda-Anschlusses an Litauen im Jahre 1923 beleuchten. Nur einige von ihnen sind aus bereits publizierten Dokumentensammlungen zur Geschichte der Außenpolitik beider genannten Großstaaten entnommen.

Die gelieferten Dokumente beweisen, dass die beiden großen Nachbarländer Litauens, Deutschland und die UdSSR, in Klaipėda ihre eigenen Interessen verfolgten. Darum haben sie sich dem Anschluss des Klaipėda-Gebietes an Litauen nicht widersetzt. Das Jahr 1923 ist sowohl für Deutschland als auch für die UdSSR günstig gewesen, da Klaipėda an Litauen fiel, denn auf diese Weise konnten aus dieser Region die Franzosen vertrieben werden, die nach dem 1. Weltkrieg Klaipėda verwalteten. Die beiden großen Nachbarländer Litauens wollten nicht, dass in dieser Region Frankreich, und besonders ihr Verbündeter Polen, festen Fuß fassen konnte.

Die Sowjets unterstützten Litauen und waren bestrebt, die Auseinandersetzungen mit den alliierten Mächten um das Gebiet Klaipėdas zu schüren. Zugleich versuchten sie, die Außenpolitik Litauens in eine für sie nützliche Richtung zu lenken und zu korrigieren. Nachdem die Regierung Litauens verzichtet hatte, den Sowjets in allem zu gehorchen, knüpften die Sowjets enge Kontakte zur Opposition und beschlossen insgeheim, dass die Oppositionskräfte die Regierung stürzen könnten. Die Idee einer Umwälzung kam gerade in der politischen Situation zustande, die durch den Anschluss Klaipėdas an Litauen verursacht wurde.

Davon zeugen die veröffentlichten Dokumente, die ohne einen längeren Kommentar vorgelegt werden und für sich selbst sprechen.